

Sławomir Poleszak

Od Redakcji

Pamięć i Sprawiedliwość 9/1 (15), 11-14

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Od Redakcji

Podstawowym skojarzeniem odnoszącym się do wieku XX jest to, że był on stuleciem dwóch wojen światowych i dwóch krwawych totalitaryzmów, a również okresem olbrzymiej migracji ludności. Według danych szacunkowych, w latach 1939–1946 ruchy migracyjne objęły około 30 milionów osób zamieszkujących tereny środkowej części Europy. Osoby te w wyniku różnych okoliczności zostały zmuszone do porzucenia swojego dotychczasowego miejsca zamieszkania. Wśród tej rzeszy emigrantów było wielu przedwojennych obywateli państwa polskiego. Po zakończeniu wojny część z nich powróciła do kraju rządzonego przez komunistów, a część postanowiła zostać na obczyźnie. Wielu z nich liczyło na zmiany polityczne w ojczyźnie i możliwość powrotu. Przez kolejne dziesięciolecia do środowisk emigracyjnych z różną intensywnością dołączali nowi uciekinierzy bądź osoby zmuszane do wyjazdu z Polski. Środowiska emigracyjne prowadziły działalność polityczną i już tym samym znajdowały się w orbicie zainteresowań komunistycznych służb specjalnych, które chciały kontrolować ich działania, inwigilować czołowych działaczy przez zwerbowanych agentów lub też dezintegrować poczynania tych środowisk. Problem badań nad emigracją, przejawy jej działalności oraz sposoby inwigilacji przez komunistyczne służby specjalne stały się głównym tematem niniejszego tomu.

W dyskusji redakcyjnej, wprowadzającej do tematyki numeru, wzięli udział badacze zajmujący się historią emigracji: Małgorzata Ptasieńska-Wójcik, Andrzej Friszke, Krzysztof Tarka oraz działacz emigracyjny Antoni Bohdanowicz. Prowadzący Władysław Bułhak zaproponował, aby dokonać próby oceny dotychczasowego dorobku polskiej historiografii, zajmującej się problemem emigracji, oraz zastanowić się nad tym, czy prowadzone aktualnie badania toczą się w zadawalającym tempie i obejmują swoim zasięgiem najważniejsze pola badawcze.

W dziale *Esey* amerykański historyk John Earl Haynes przedstawia tło amerykańskiego antykomunizmu. Swoje rozważania rozpoczyna od 1917 r., kończy na 1950 r. Autor ukazuje, jak na przestrzeni ponad trzydziestu lat wyglądał stosunek Amerykanów do idei komunizmu (bolszewizmu) oraz jak wydarzenia z historii Stanów Zjednoczonych i świata wpływały na ocenę Związku Sowieckiego i jego polityki.

Pierwszym tekstem w dziale *Studia* artykuł Sławomira Łukasiewicza, w którym przedstawia on dotychczasowe wyniki badań prowadzonych nad emigracją po II wojnie światowej. W krajach demokracji ludowej do 1989 r. nie mogły być one rozwijane w sposób swobodny, gdyż środowiska emigracyjne były traktowane jako wrogie. Okres ostatniego dwudziestolecia przyniósł bardzo bogaty plon w tym względzie, ale nadal wiele obszarów wymaga naukowej penetracji, a co najważniejsze – całościowego syntetycznego opracowania. Następnym w tym bloku jest tekst autorstwa belgijskiego historyka Idesbalda Goddeerisa, który podjął rozważania dotyczące sposobu postrzegania emigrantów i roli, jaką odgrywała ich działalność. Jego wywód prowadzi do stwierdzenia, że legitymizacja, której ulegała część emigrantów, nie stymulowała powodzenia polityki na uchodźstwie, a – co gorsza – przeciwdziałała jej; nie rozwiązywała problemu

instrumentalizacji środowisk emigracyjnych oraz zawężyła horyzont ich działań. Kolejny w tym bloku tekst, autorstwa Arnolda Kłonczyńskiego, porusza problem polskich emigrantów w Szwecji. W 1945 r. znalazło się tam około 17 tysięcy polskich obywateli. Wskutek akcji repatriacyjnej do Polski wróciła ponad połowa z nich. Do 1956 r. pozostałą część poddano inwigilacji przez funkcjonariuszy UB, których celem było zdyskredytowanie działaczy i rozbięcie organizacji skupiających polskich emigrantów w Szwecji. Po wspomnianej dacie nadal prowadzono inwigilację, ale przede wszystkim przedstawiciele komunistycznej Polski starali się stworzyć korzystną atmosferę, ułatwiającą polsko-szwedzką wymianę handlową i współpracę polityczną. Autorzy trzech kolejnych tekstów przedstawiają sposoby działań komunistycznych służb specjalnych wobec polskich środowisk emigracyjnych na Zachodzie. W dwóch pierwszych opisują oni przypadki dwóch prominentnych działaczy emigracyjnych, których peerelowski wywiad próbował pozyskać do współpracy. Paweł Ziętara przedstawia nieudane próby zwerbowania do współpracy Konrada Sieniewicza, jednego z najwybitniejszych działaczy polskiej chadecji na emigracji. Z kolei Piotr Stanek opisuje przygody z peerelowskim wywiadem znanego działacza ludowego, Mieczysława Thugutta, którego przez osiem lat służby próbowały skłonić do podjęcia współpracy. Ostatni z trzech przywoływanych tekstów, autorstwa Krzysztofa Tarki, przedstawia działalność Karola Lewkowicza, który w celu realizacji swych ambicji politycznych w 1957 r. nawiązał kontakt z przedstawicielami peerelowskiej władzy. Za pieniądze wywiadu założył pismo „Odgłosy”, które na swoich łamach propagowało tzw. orientację prokrajową, a w rzeczywistości pogłębiało rozbięcie polskiego wychodźstwa w Wielkiej Brytanii. Co gorsza, Lewkowicz na zlecenie wywiadu przygotowywał raporty o sytuacji politycznej na wychodźstwie, a także charakterystyki personalne działaczy emigracyjnych. W zamian otrzymywał stałe wynagrodzenie. W ostatnim tekście zamieszczonym w tym bloku Małgorzata Choma-Jusińska na przykładzie niezależnego pisma „Spotkania”, które ukazywało się w Lublinie w latach 1977–1988, pokazuje kontakty środowisk opozycyjnych z ośrodkami emigracyjnymi. Były one szczególnie ważne dla opozycjonistów, którzy zyskiwali pomoc materialną i techniczną dla konspiracyjnej działalności wydawniczej.

Na początku działu *Varia* znajduje się tekst Oleha Razyhrayewa, który opisuje sytuację na granicy polsko-sowieckiej w latach 1921–1924. W pierwszych trzech latach po zawarciu traktatu ryskiego granicy tej strzegło kilka formacji: Bataliony Celne, Straż Graniczna i dwukrotnie Policja Państwowa. Rozwiązania te z różnych względów – o czym dokładnie pisze autor – nie przynosiły zakładanych celów, dlatego też od 1 listopada 1924 r. aż do września 1939 r. ochroną wschodniej granicy zajmował się Korpus Ochrony Pogranicza. Kolejny tekst, autorstwa Piotra Cichorackiego, omawia działalność głównego komisarza cywilnego przy Naczelnym Wodzu we wrześniu 1939 r. Funkcję tę pełnił wojewoda poleski Waclaw Kostek-Biernacki. Natomiast Michał Śmigiel i Bohdan Halczak opisują kolejne etapy akcji repatriacyjnej obywateli sowieckich, którzy w wyniku II wojny światowej znaleźli się na terenie Czechosłowacji. Sposób przeprowadzenia tej akcji skłania autorów do zadania pytania, czy była to repatriacja, czy też może bardziej deportacja. Z tekstu Marcina Mazura dowiadujemy się, jakie reakcje pojawiły się w polskim społeczeństwie po tzw. Kongresie Zjednoczeniowym Polskiej Partii Robotniczej i Polskiej Partii Socjalistycznej

z grudnia 1948 r. Autor stwierdza, że znakomita większość Polaków uległa propagandowemu przekazowi i że powstanie PZPR było istotnym etapem dziejów. Jan Pisuliński z kolei próbuje spojrzeć z nieco innej strony na relacje polsko-ukraińskie po zakończeniu II wojny światowej. Omawiając wzajemne stosunki, badacze koncentrują się zazwyczaj na opisie kolejnych faz konfliktu oraz liczeniu strat po obu stronach. Z tekstu wynika, że mimo trwającego konfliktu Polacy po II wojnie światowej starali się w różny sposób pomagać Ukraińcom, a rezultatem tego było uchronienie kilkunastu tysięcy rodzin ukraińskich przed przesiedleniem na tereny USRR w 1945 r. i wysiedleniem w ramach akcji „Wisła” w 1947 r. Natomiast Inna Poyizdnyk przedstawia sytuację, w jakiej znaleźli się katolicy i grekokatolicy na ziemiach utraconych włączonych po 1944 r. w skład USRR. W kolejnym tekście umieszczonym w tym dziale Wojciech Jałowski próbuje rozwikłać zagadkę śmierci swego dziadka, przedwojennego funkcjonariusza Policji Państwowej, a po wojnie Milicji Obywatelskiej, który zginął w kwietniu 1947 r. Historiografia peerelowska podawała, że zginął jako obrońca władzy ludowej z rąk zbrojnego podziemia, choć sprawców czynu nigdy nie wykryto. Autor nie zgadza się z tak łatwym szufladkowaniem ofiar, zwraca uwagę, że po 1989 r. jego dziadek został zakwalifikowany jako ten, który stał po niewłaściwej stronie barykady. Pál Germuska przeprowadza dokładną analizę wydatków finansowych ponoszonych przez budżet państwa węgierskiego na cele wojskowe i obronne w latach 1949–1979. Wynika z niej, że wydatki te były dużym obciążeniem dla budżetu państwa. W swoim artykule Marek Golińczak zanalizował opublikowane w polskich wydawnictwach podziemnych w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych teksty, w których autorzy poruszali tematykę przeobrażeń wewnętrznych i polityki zagranicznej Związku Sowieckiego. Tekst zamykający ten blok, autorstwa Krzysztofa Kolasy, rekonstruuje działania Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa, których celem była likwidacja placówek oświatowo-wychowawczych ss. salezjanek w Łodzi.

Dział *Dokumenty* otwierają opracowane przez Sławomira Łukasiewicza protokoły przesłuchań przed Komisją Kongresu Stanów Zjednoczonych generała Izidora Modelskiego, który, porzucając służbę w komunistycznym Wojsku Polskim, przekazał Amerykanom swoją wiedzę na temat funkcjonowania wywiadu i służb specjalnych komunistycznej Polski. Drugi dokument, opracowany przez Marcina Krzysztofika, jest protokołem z narady funkcjonariuszy Wydziału IV Służby Bezpieczeństwa w Lublinie, która dotyczyła omówienia realizacji planu za pierwsze półrocze 1972 r. Wartość tego dokumentu podnosi fakt, że dokumentacja tego pionu, zajmującego się głównie inwigilacją Kościoła katolickiego i Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, została w znacznym stopniu zniszczona. Ostatni dokument, opracowany przez Daniela Wicentego, przedstawia treść wystąpienia generała Krzysztofa Majchrowskiego, dyrektora Departamentu Ochrony Konstytucyjnego Porządku Państwa, a wcześniej dyrektora okrytego złą sławą Departamentu III Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Na spotkaniu z naczelnikami wydziałów Wojewódzkich Urzędów Spraw Wewnętrznych 21 grudnia 1989 r. wyjaśniał on, jak w nowej rzeczywistości politycznej powinna zachowywać się SB i co miało być jej najważniejszymi zadaniami.

W dziale *U sąsiadów* zamieszczono tekst Olafa Mertelsmanna, który prezentuje przegląd estońskiej historiografii dotyczącej historii współczesnej

tego kraju, a opublikowanej po odzyskaniu niepodległości w 1991 r. W jego ocenie paradygmat narodowy, który do niedawna dominował, powoli traci na znaczeniu. Dzięki temu historiografia estońska staje się bardziej otwarta na nowe trendy i dyskusje, a ocena przeszłości staje się coraz bardziej wyważona i zróżnicowana. Wyzwaniem dla dalszych badań są pola dotychczas zupełnie nieopracowane.

W zamykającym tom dziale *Recenzje i polemiki* zostały omówione cztery książki. Aleksander Gogun przedstawia książkę Jörge Baberowskiego *Czerwony terror. Historia stalinizmu*, napisaną po niemiecku i wydaną kilka lat temu, przetłumaczoną na czeski w 2007 r., na rosyjski i ukraiński, a w 2009 r. na polski. Łukasz Pasztaleniec poddał krytycznej analizie kolejne wydanie książki Dionizego Garbacza o jednym z najsłynniejszych dowódców podziemia niepodległościowego na Rzeszowszczyźnie, Józefie Zadzierskim „Wołyniaku”. Z kolei Patryk Pleskot omówił niemiecko-francuski podręcznik do historii najnowszej. Ostatnia recenzja, autorstwa Włodzimierza Domagalskiego, dotyczy książki Roberta Spałka, który opisał protesty, zamieszki i demonstracje uliczne w Warszawie w latach 1981–1983. Do zawartych w recenzji uwag odniósł się w polemice autor książki.

Sławomir Poleszak